

Kompozycja w schizofrenicznej ekspresji plastycznej

Composition in schizophrenic artistic expression

Henryk Welcz

Katedra i Klinika Psychiatrii UM w Lublinie

Streszczenie

Problematyka kompozycji w twórczości plastycznej osób z zaburzeniami schizofrenicznymi nie była do tej pory zbyt szeroko podejmowana przez badaczy zajmujących się schizofreniczną ekspresją plastyczną. Piszący o zagadnieniach kompozycji odnosili się najczęściej do znanych im twórców z zaburzeniami schizofrenicznymi w kontekście przebiegu ich choroby. Brakowało do tej pory szerszego spojrzenia na specyfikę kompozycji przedstawień plastycznych tych osób. Artykuł jest próbą przybliżenia zagadnień psychopatologii ekspresji od strony analizy jednego z elementów dzieła plastycznego. W zaburzeniach schizofrenicznych zaburzony jest proces porządkowania, selekcji i scalania informacji charakterystyczny dla specyficznych zaburzeń myślenia typu urojeniowego. Uwidacznia się to szczególnie w kompozycji rysunków i obrazów.

Najczęściej spotykanymi przedstawieniami kompozycyjnymi są układy otwarte oparte na symetrii głównie o charakterze figuratywnym z ornamentyzacją i dekoratywnym traktowaniem tła. W literaturze przedmiotu znane są z książki Kepińskiego o schizofrenii rysunki Edmunda Monsiela, głównie przedstawiające głowy zwielokrotnione o różnych wielkościach z charakterystycznymi wąsami, oczami i bogatym ornamentem w tle. W dostępnym materiale zebranym w Katedrze i Klinice Psychiatrii UM w Lublinie i Szpitalu Neuropsychiatrycznym w Lublinie przeważają również figuratywne kompozycje otwarte oparte na symetrii z mniej lub bardziej bogatą ornamentyzacją widoczną w pracach Marii Wnęk, Edwarda Grodka czy NN. Rzadkością jest występowanie światłocienia, wyjątkiem jest tutaj Janusz Sokołowski, który przywiązywał dużą wagę do tego ważnego elementu przedstawień malarskich. Kompozycje malarskie tego twórcy bogate w symbolikę i zawierające głębię powstawały przy użyciu techniki kilkakrotnego kładzenia kolejnych warstw farb na płótnie. Zagadnienie specyficzności kompozycji w schizofrenicznej ekspresji plastycznej jest trudne do obiektywnej oceny z uwagi na dostęp najczęściej do prac, które zawierają przedstawienia płaskie, schematyczne, otwarte bez głębi i światłocienia. Ciekawsze prace, bogatsze w elementy spotykane w sztuce profesjonalistów widzimy sporadycznie, są to rysunki, obrazy osób wykształconych plastycznie, którzy zachorowali później już po zdobyciu pewnej dojrzałości artystycznej. Zaburzenia w odtwarzaniu stosunków przestrzennych obecne w twórczości plastycznej osób z zaburzeniami schizofrenicznymi inaczej wyglądają u twórców wykształconych a inaczej u amatorów. Trudności w analizie zasad kompozycyjnych obecnych w tej grupie chorych związane są z brakiem obiektywnych metod mogących być pomocnymi w pracy badawczej z tym materiałem plastycznym.

Summary

The issue of composition in the artistic creativity of people suffering from schizophrenia has not been widely taken up by the researchers dealing with schizophrenic artistic expression. Those who wrote about the problems of composition mostly referred to familiar authors with schizophrenic disorders in the context of the course of their disease. However till now there has lacked a wider view on the composition's specificity of those people's artistic works. The article aims to approach the issue of expression's psychopathology specifically dealing with the analysis of one element of the artistic work. Schizophrenic disorders provoke troubles with process of the arrangement, selection and information integration characteristic to specific thinking disorders of the delusional type. It is particularly visible in the composition of drawings and paintings.

Most often one can encounter compositional presentations that have an open configuration based on symmetry which is predominantly figurative in nature, with ornamentation and decorative background. In the literature on that subject there appear drawings by Edmund Monsiel (found in Kepiński's book on schizophrenia), which mostly present multiple heads of different sizes, with characteristic moustaches, eyes and background abounding in rich ornamentation. In the literature available in the Faculty and Clinic of Psychiatry at the Medical Academy in Lublin and Neuropsychiatric Hospital in Lublin there also prevail open figurative compositions based on symmetry with richer or poorer ornamentation, visible in works of Maria Wnęk, Edward Grodek or anonymous authors. Chiaroscuro is a rarity, although Janusz Sokołowski is an exception as he paid a lot of attention to that artistic element. His artistic compositions, which are rich in symbols and contain artistic depth, were created by putting several layers of paint on the canvas. The issue of the composition's specificity in schizophrenic artistic expression is hard to judge objectively as most of the available works are shallow, schematic, open and without any depth or chiaroscuro. More interesting works, rich in elements typical of professionals, are rare. These are works of people with artistic education, who went down with an illness after they had gained artistic maturity. Disorders in portraying spatial relations look different in the works of educated painters and in the works of amateurs. Difficulties in analyzing the compositional rules that are prevalent among people with those disorders are connected with the lack of objective methods, which could be helpful in working on that artistic material.

Key words: composition, artistic expression

Słowa kluczowe: kompozycja, ekspresja artystyczna

Wstęp

Problematyka kompozycji w twórczości plastycznej osób z zaburzeniami schizofrenicznymi nie była do tej pory zbyt szeroko podejmowana przez badaczy zajmujących się schizofreniczną ekspresją plastyczną. Piszący o zagadnieniach kompozycji odnosili się najczęściej do znanych im twórców z zaburzeniami schizofrenicznymi w kontekście przebiegu ich choroby [1]. Brakowało do tej pory szerszego spojrzenia na specyfikę kompozycji przedstawień plastycznych tych osób. Artykuł jest próbą przybliżenia zagadnień psychopatologii ekspresji od strony analizy jednego z elementów dzieła plastycznego.

Rola kompozycji w schizofrenicznej ekspresji plastycznej

Kompozycja to w wytworze plastycznym sposób powiązania elementów formalnych dzieła /linii, brył, płaszczyzn, plam barwnych, rozłożenia światła i cienia/, tak aby tworzyły całość zgodną z intencją twórcy. Schemat kompozycyjny to stały układ poszczególnych elementów kompozycji, który pozwala na podział ich na zamknięte, otwarte, zwarte, dynamiczne, statyczne, symetryczne, diagonalne itp. Układy kompozycyjne zmieniały się na przestrzeni wieków i dzięki temu stały się wyznacznikiem stylu różnych epok, np. dla sztuki bizantyjskiej charakterystyczny był m.in. izokefalizm – zasada kompozycyjna polegająca na umieszczaniu na jednym poziomie obok siebie głów wszystkich przedstawianych postaci, niezależnie od ich ruchu i pozycji [2].

Kompozycja otwarta, spotykana w sztuce cerkiewnej, opiera się na zasadach symetrii i równomiernym rozmieszczeniu figur po obu stronach osi środkowej. W takiej kompozycji zbudowanej na zasadach symetrii przejawia się tendencja do powtórzeń i rytmizacji, określona organizacja płaszczyzny obrazu polegająca na jej zagospodarowaniu rytmicznie rozstawianymi figurami. Jednym z częściej spotykanych układów kompozycyjnych w schizofrenicznej ekspresji plastycznej jest kompozycja oparta na symetrii [3]. Inną charakterystyczną dla tej formy ekspresji jest kompozycja będąca układem małych pojedynczych form lub zgrupowanie kilku drobnych przedmiotów w rogu arkusza, asymetrycznie z pozostawieniem całej płaszczyzny dookoła wolnej. Dysproporcja pomiędzy wielkością przedmiotów a rozległością tła jest cechą charakterystyczną schizofrenicznej ekspresji plastycznej. Umiar w stosowaniu środków formalnych sprawia, że z obrazów tych wieje chłód i pustka. W kompozycjach figuratywnych można czasem dostrzec grupowanie przedmiotów i osób po jednej stronie. Bywają też pacjenci za-

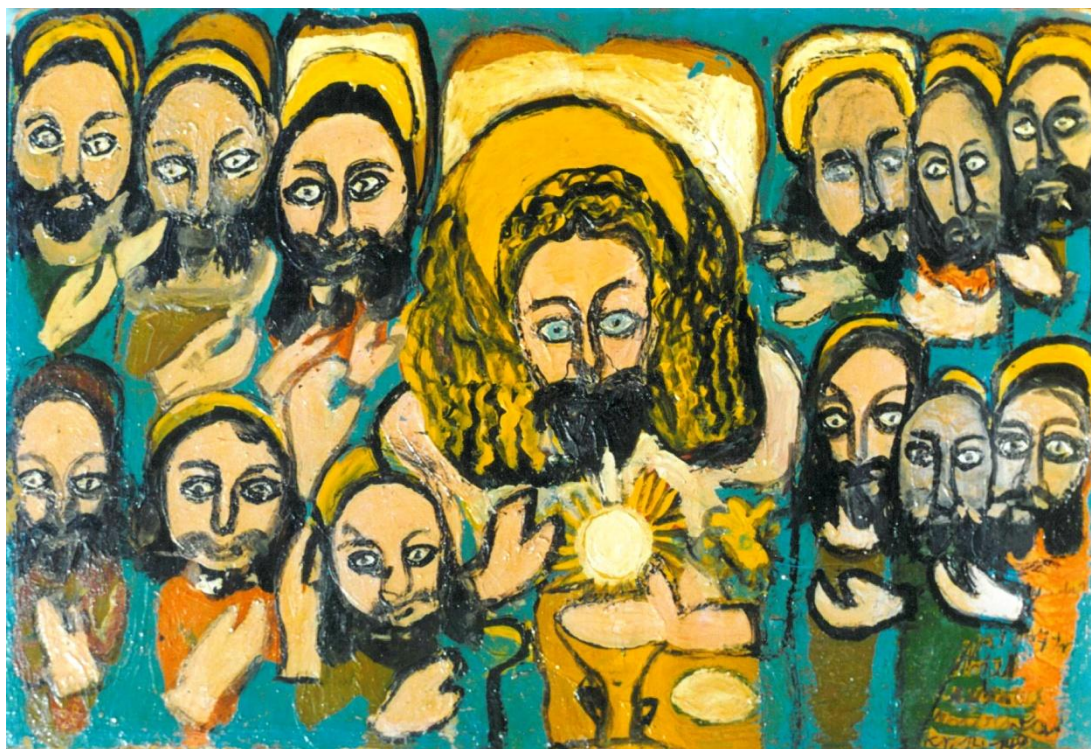
mykający całość kompozycji w ramach i umieszczający ją po środku lub ekscentrycznie z marginesem wokół. Dla osób tworzących z zaburzeniami schizofrenicznymi trudnością często nie do pokonania jest uzyskanie głębi w kompozycji. Zaburzenia odtwarzania przestrzeni powodują nie zamierzone spłaszczenie obrazu pomimo, że wcześniej przed zachorowaniem twórcy profesjonalni stosowali perspektywę zbieżną. W zaburzeniach schizofrenicznych zaburzony jest też proces porządkowania, selekcji i scalania informacji charakterystyczny dla specyficznych zaburzeń myślenia typu urojeniowego. Uwidacznia się to szczególnie w kompozycji rysunków i obrazów. W skrajnych przypadkach rozpad schizofreniczny osobowości w rysunkach odzwierciedla się zupełnym chaosem i dezorganizacją kompozycji.

Analiza rysunków i obrazów chorych z zaburzeniami schizofrenicznymi z materiałów własnych

Najczęściej spotykanymi przedstawieniami kompozycyjnymi są układy otwarte, oparte na symetrii głównie o charakterze figuratywnym z ornamentyzacją i dekoratywnym traktowaniem tła. W literaturze przedmiotu znane są z książki Kępińskiego [4] rysunki Edmunda Monsiela, głównie przedstawiające głowy zwielokrotnione o różnych wielkościach z charakterystycznymi wąsami, oczami i bogatym ornamentem w tle. W dostępnym materiale zebranym w Katedrze i Klinice Psychiatrii UM w Lublinie i Szpitalu Neuropsychiatrycznym w Lublinie przeważają również figuratywne kompozycje otwarte, oparte na symetrii, z mniej lub bardziej bogatą ornamentyzacją widoczną w pracach Marii Wnęk (ryc.1), Edwarda Grodka (ryc. 2) czy NN (ryc. 3).

Widać w niektórych z tych prac charakterystyczne trudności twórców w uzyskiwaniu głębi, co skutkuje spłaszczeniem obrazu. Maria Wnęk malując Chrystusa w otoczeniu świętych, rozmieszcza postacie w porządku zbliżonym do tego, jaki jest w sztuce bizantyjskiej. Dużą rolę odgrywa też kolorystyka – żółć, czerwień i niebieski przydające atrybutów boskości postaciom. Edward Grodek rysował też postacie płasko, bez perspektywy, z prymitywnym prostym ornamentem, z zastosowaniem symetrii i układu otwartego. W pracy NN, wykonanej z plasteliny naklejonej na tekturze również rządzi symetria i ikonowy sposób płaskiego przedstawienia twarzy.

Rzadkością jest występowanie światłocienia, wyjątkiem jest tutaj Janusz Sokołowski, który przywiązywał dużą wagę do tego ważnego elementu przedstawień malarskich. Kompozycje malarskie tego twórcy bogate w symbolikę i zawierające głębię powstawały przy użyciu techniki

Ryc. 1. Maria Wnęk

Ryc. 2. Edward Grodek

Ryc. 3. Autor NN

Ryc. 4. Janusz Sokołowski

kilkakrotnego kładzenia kolejnych warstw farb na płótnie. Brakuje w tych obrazach tak typowego i tak często obecnego u innych twórców spłaszczenia postaci, przedmiotów i zwierząt, będących w różnych konfiguracjach obecnych w jego twórczości (ryc. 4).

Przedstawienia symboliczne rządzą się nieco innymi zasadami jak sceny rodzajowe, portrety czy też pejzaże. Schematy kompozycyjne mają u niego charakter zamknięty i charakteryzuje je dynamika uwarunkowana swoistym myśleniem symbolicznym. Na obrazie zatytułowanym „Siedem zajęć” rozmieszczone w różnych miejscach polany zwierzęta nadają kompozycji swoisty rytm, przełamując sztywność przedstawień drzew rosnących do brzegów płótna i nie kończących się na nim [5].

Podsumowanie i wnioski

Zagadnienie specyficzności kompozycji w schizofrenicznej ekspresji plastycznej jest trudne do obiektywnej oceny z uwagi na dostęp najczęściej do prac, które zawierają przedstawienia płaskie, schematyczne, otwarte bez głębi i światłocienia. Ciekawsze prace, bogatsze w elementy spotykane w sztuce profesjonalistów widzimy sporadycznie, są to rysunki, obrazy osób wykształconych plastycznie, którzy zachorowali później, już po zdobyciu pewnej dojrzałości arty-

stycznej (przykładem jest Janusz Sokołowski, amator wykształcony na warsztatach Towarzystwa Sztuk Pięknych). Zaburzenia w odtwarzaniu stosunków przestrzennych obecne w twórczości plastycznej osób z zaburzeniami schizofrenicznymi inaczej wyglądają u twórców wykształconych, a inaczej u amatorów. Trudności w analizie zasad kompozycyjnych obecnych w tej grupie chorych, wywodzą się też z braku obiektywnych metod mogących być pomocnymi w pracy badawczej z tym materiałem plastycznym.

Piśmiennictwo

1. Prinzhorn H. *Artistry of the Mentally Ill*. Wien New York; Springer-Verlag.
2. *Wielka Encyklopedia Powszechna*. Warszawa; PWN: 1969.
3. Madejska N. *Malarstwo i schizofrenia*. Kraków; Wydawnictwo Literackie: 1975.
4. Kępiński A. *Schizofrenia*. Warszawa; PZWL: 1972.
5. Welcz H. *Symbolika w malarstwie chorych na schizofrenię. O twórczości plastycznej Janusza Sokołowskiego*. Pamiętnik V LSN, Lublin; 1996.

Adres do korespondencji

Henryk Welcz,
Katedra i Klinika Psychiatrii
Uniwersytetu Medycznego w Lublinie;
ul. Głuska 1